

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه شهید باهنر کرمان

دانشکده ادبیات و علوم انسانی
گروه زبان و ادبیات فارسی

پایان نامه تحصیلی برای دریافت درجه کارشناسی ارشد ادبیات فارسی

حجابهای نفس از دیدگاه مولانا در مثنوی معنوی

استاد راهنما:

جناب آقای دکتر احمد امیری خراسانی

استاد مشاور:

جناب آقای دکتر محمدرضا صرفی

مؤلف:

افسانه حاج علیزاده

تیر ماه ۱۳۸۸

فرم داوران:

تقدیم به برترین استادان زندگی ام آنان که صادقانه زیستن را به
من آموختند

پدرم:

مشعل دار صبر و گذشت

و مقدس ترین واژه زندگی ام

مادرم:

مشعل دار مهربانی و فداکاری

و فرشته روشنی بخش مسیر زندگی ام

عشقشان را ره توشه زندگی ام کردند

تا

افسانه زندگی ام را معنایی بهتر ببخشند

قدردانی

منت خدای را که هر چه خواستم بیش از حد عنایت کرد و هر چه هست، لطف بی‌شائبه‌ی اوست. امروز که برگی از زندگی‌ام در راستای علم ورق می‌خورد. از پروردگارم که در این مدت عنایت او سختیهای این راه را بر من هموار می‌ساخت سپاسگزارم. پس از آن صمیمانه‌ترین تشکرات را به خانواده‌ام تقدیم می‌کنم:

پدر و مادر مهربانم که با صبر و شکیبایی خود، محیطی مناسب برای موفقیتم در امر تحصیل فراهم آورده‌اند. برادر بزرگوارم دکتر علی حاج علیزاده که وجود مهربانش الگوی مهربانی، سبیل فداکاری است و وجود نازنینش همواره قوت قلبی بوده است برای این خواهر کوچکترش، و برادر عزیزم (محمد) و یگانه خواهر نازنینم (آزاده) که بی‌ریاترین محبتها را نثارم کردند، و بنابر گفته‌ی مولایم، حضرت علی (ع) که فرمودند: «هر کس کلامی به من بیاموزد مرا بنده‌ی خود ساخته»، از استاد عزیزم، جناب آقای دکتر امیری خراسانی (ریاست محترم دانشگاه شهید باهنر کرمان) که بزرگوارانه راهنمایی این پایان‌نامه را بر عهده گرفتند و همچنین از استاد مشاور ارجمندم، جناب آقای دکتر صرفی (ریاست محترم بخش ادبیات) تشکر و قدردانی می‌کنم.

همچنین از اساتید محترم، جناب آقای دکتر مدبری و جناب آقای دکتر شریف‌پور که داور این پایان‌نامه را پذیرفتند بسیار متشکرم و شادترین ایام همراه با سربلندی را برایشان آرزو مندم. و در آخر بر خود واجب می‌دانم تا سبب سبب گل و دریا دریا احترام را به پیشگاه استادان ارجمندم، «جناب آقای دکتر امیری خراسانی، جناب آقای دکتر صرفی، جناب آقای دکتر محسنی نیا، جناب آقای دکتر هدبری، جناب آقای دکتر بصیری، جناب آقای دکتر طالبیان، جناب آقای دکتر شریف پور، جناب آقای دکتر نجفی، جناب آقای دکتر حقیقی، جناب آقای دبستانی، سرکار خانم دکتر فرخ‌نیا و سرکار خانم مقصودی» و تمامی عزیزانی که در سالیان متمادی زحمت دشوار تربیت علمی اینجانب را عهده‌دار بودند، تقدیم نمایم.

چکیده

هدف اصلی عرفان «معرفه الله» است و عارف با تمام وجود سعی بر این دارد که به این حقیقت هستی دست یابد. اما غافل از اینکه در راه موانعی وجود دارد که روح او را به غل و زنجیر می‌کشد، و این موانع نه تنها تعلق خاطر به امیال نفسانی و اموال دنیایی است بلکه غرق شدن در عبادت و فراموش کردن معبود نیز می‌باشد، که شناساندن و معرفی آن در مثنوی مولانا به عنوان کتابی مهم در عرصه‌ی عرفان آن چنان که شایسته‌ی آن هست انجام نشده و اگر هم کاری شده یا به صورت جسته و گریخته بوده و یا مطالب در کتب مختلف و متعدد پراکنده است.

شیوه تحقیق این پایان‌نامه توصیفی - تحلیلی است و این شیوه براساس فن تحلیل محتوا و بر مبنای سند کاوی طبق منابع کتابخانه‌ای انجام گرفته است.

نگارنده سعی بر این داشته است در این پایان‌نامه به بررسی کلمه‌ی حجاب و نفس از زاویه‌های مختلف پردازد: «لغت‌شناسی، قرآن، حدیث، فلسفه، عرفان و آن‌گاه به این موضوع پرداخته است که مولوی کیست و به صورت اجمال مثنوی را معرفی کرده است و آن‌گاه به بررسی تشبیهات و صفات نفس در مثنوی پرداخته و حجاب‌های نفس و شواهد مثال در مثنوی مولانا را بیان می‌دارد، و این حجاب‌ها معمولاً همان گناهانی است که نفس در غل و زنجیر آنهاست و عباداتی که فاقد روح می‌باشد، نیکی‌هایی که فقط به ظاهر آنها توجه شده و هدف آن - توجه به معبود یگانه است - از یاد برده شده است، و این امر از نفسی با چنین صفات ناپسند بعید نیست.

فصل اول: مقدمه

۲	۱-۱- درآمد
۲	۲-۱- بیان مسئله
۲	۳-۱- هدفهای تحقیق
۳	۴-۱- ضرورت انجام تحقیق
۳	۵-۱- طیف استفاده کنندگان از نتایج تحقیق
۳	۶-۱- سوالها یا فرضیه‌های تحقیق
۳	۷-۱- پیشینه‌ی تحقیق
۴	۸-۱- روش اجرای تحقیق

فصل دوم: مجاب و نفس در لغت

۶	۱-۲- حجاب در لغت
۷	۲-۲- انواع حجاب
۸	۲-۲-۱- حجاب نفس
۸	۲-۲-۲- حجاب عقل
۸	۲-۲-۳- حجاب سر
۸	۲-۲-۴- حجاب روح
۸	۲-۲-۵- حجاب خفی
۹	۳-۲- نفس در لغت
۱۰	۴-۲- انواع نفس
۱۰	۴-۲-۱- نفس اماره
۱۰	۴-۲-۲- نفس انسانی
۱۰	۴-۲-۳- نفس بهیمی
۱۱	۴-۲-۴- نفس حیوانی
۱۱	۴-۲-۵- نفس عاقل
۱۱	۴-۲-۶- نفس فلکی
۱۱	۴-۲-۷- نفس قدسی
۱۱	۴-۲-۸- نفس کل
۱۲	۴-۲-۹- نفس لوامه

۱۰-۴-۲- نفس مطمئنه	۱۲
۱۱-۴-۲- نفس معیشت	۱۲
۱۲-۴-۲- نفس منطبعه	۱۲
۱۳-۴-۲- نفس ناطقه	۱۳
۱۴-۴-۲- نفس نامیه	۱۳
۱۵-۴-۲- نفس نباتی	۱۳

فصل سوم: مجاب و نفس در قرآن و حدیث

۱-۳- مفهوم ظاهری حجاب در قرآن	۱۵
۱-۱-۳- حجاب به معنی پوشش	۱۵
۲-۱-۳- حجاب به مفهوم استعاره تاریکی شب	۱۷
۳-۱-۳- حجاب به معنی آفتی که ایجاد مانع کند	۱۷
۴-۱-۳- حجاب به معنی دیوار و حائل	۱۸
۲-۳- مفهوم غیرظاهری و معنوی حجاب در قرآن	۱۸
۳-۳- واژه‌های قرآنی در مفهوم حجاب	۲۱
۱-۳-۳- اَكْنَه	۲۱
۲-۳-۳- حجاب	۲۲
۳-۳-۳- ختم	۲۳
۴-۳-۳- ران	۲۴
۵-۳-۳- طبع	۲۵
۶-۳-۳- غشاوه	۲۷
۷-۳-۳- غطاء	۲۸
۴-۳-۳- نفس در قرآن	۲۹
۱-۴-۳- تَن «نَفْسٍ وَاحِدَةٍ»	۲۹
۲-۴-۳- خود ((خویش))	۲۹
۳-۴-۳- جان و دل	۳۰
۴-۴-۳- نفس زکیه «وجود پاک»	۳۰
۵-۴-۳- نفس اماره	۳۰
۶-۴-۳- نفس لوامه	۳۲
۷-۴-۳- نفس مطمئنه	۳۳
۵-۳- حجاب در حدیث	۳۴

۳۵.....	۳-۶- نفس در حدیث .....
۳۶.....	۳-۷- متابعان نفس، مخالفان نفس .....
۳۷.....	۳-۸- تزکیه نفس .....
۳۷.....	۳-۹- حجاب در نهج البلاغه .....
۳۷.....	۳-۹-۱- امور غیبی و نهانی .....
۳۸.....	۳-۹-۲- بروج و کرات فلکی .....
۳۸.....	۳-۹-۳- پرده‌ی عظمت و قدرت .....
۳۸.....	۳-۹-۴- پرده و حایل بین انسان و قیامت .....
۳۹.....	۳-۹-۵- پنهان شدن و مخفی گردیدن .....
۳۹.....	۳-۹-۶- پوشش و نقاب زنان .....
۴۰.....	۳-۱۰- نفس در نهج البلاغه .....
۴۰.....	۳-۱۰-۱- جان .....
۴۰.....	۳-۱۰-۲- شخص، کس .....
۴۰.....	۳-۱۰-۳- وجود .....
۴۰.....	۳-۱۰-۴- همت .....
۴۰.....	۳-۱۰-۵- نفس اماره .....

فصل چهارم: مجاب و نفس در اصطلاح عرفان

۴۳.....	۴-۱- حجاب در عرفان .....
۴۳.....	۴-۱-۱- حجاب رینی، حجاب غیبی .....
۴۴.....	۴-۱-۲- حجابهای نورانی، حجابهای ظلمانی .....
۴۵.....	۴-۲- حجابهای مراتب وجود .....
۴۶.....	۴-۳- تعداد حجاب .....
۴۹.....	۴-۴- نفس در عرفان .....
۵۱.....	۴-۵- تقسیمات نفس در عرفان .....
۵۱.....	۴-۵-۱- نفس اماره .....
۵۱.....	۴-۵-۲- نفس مکاره، نفس سحاره .....
۵۲.....	۴-۵-۲-۱- نفس مکاره .....
۵۲.....	۴-۵-۲-۲- نفس سحاره .....
۵۲.....	۴-۵-۳- نفس لوامه .....
۵۳.....	۴-۵-۴- نفس ملهمه .....

۵۴..... ۴-۵-۵- نفس مطمئنه .....

فصل پنجم: مولوی و مثنوی

۵۶..... ۵-۱- سالنامه زندگی مولانا .....

۵۷..... ۵-۲- اخلاق و سیرت مولانا .....

۶۳..... ۵-۳- مختصری درباره‌ی مثنوی .....

فصل ششم: تشبیهات و صفات نفس در مثنوی

۶۸..... ۶-۱- تشبیهات نفس در مثنوی .....

۶۹..... ۶-۱-۱- نفس آتش است .....

۶۹..... ۶-۱-۲- نفس آهن و سنگ است .....

۷۰..... ۶-۱-۳- نفس اردهاست .....

۷۱..... ۶-۱-۴- نفس بت است .....

۷۱..... ۶-۱-۵- نفس بتگر است .....

۷۱..... ۶-۱-۶- نفس خار است .....

۷۲..... ۶-۱-۷- نفس خراست .....

۷۲..... ۶-۱-۸- نفس خرگوش است .....

۷۲..... ۶-۱-۹- نفس خزان است .....

۷۳..... ۶-۱-۱۰- نفس دزد است .....

۷۳..... ۶-۱-۱۱- نفس دشمن است .....

۷۴..... ۶-۱-۱۲- نفس دوزخ است .....

۷۵..... ۶-۱-۱۳- نفس زاغ است .....

۷۶..... ۶-۱-۱۴- نفس زن است .....

۷۶..... ۶-۱-۱۵- نفس ستور است .....

۷۷..... ۶-۱-۱۶- نفس سرچشمه است .....

۷۷..... ۶-۱-۱۷- نفس سگ است .....

۷۸..... ۶-۱-۱۸- نفس سوفسطایی است .....

۷۸..... ۶-۱-۱۹- نفس غول است .....

۷۹..... ۶-۱-۲۰- نفس فرعون است .....

۷۹..... ۶-۱-۲۱- نفس کوه قاف است .....

۸۰..... ۶-۱-۲۲- نفس گاو است .....

۸۰..... ۶-۱-۲۳- نفس گرگ است .....

۸۱.....	۲۴-۱-۶- نفس مادر است .....
۸۲.....	۲۵-۱-۶- نفس موش است .....
۸۲.....	۲۶-۱-۶- نفس نمرود است .....
۸۳.....	۲-۶- صفات نفس در مثنوی .....
۸۳.....	۱-۲-۶- آزمند .....
۸۴.....	۲-۲-۶- بخیل و لئیم .....
۸۵.....	۳-۲-۶- بی ادب .....
۸۵.....	۴-۲-۶- پست .....
۸۵.....	۵-۲-۶- پلید و نحس .....
۸۷.....	۶-۲-۶- شهوانی .....
۸۷.....	۷-۲-۶- عهدشکن .....
۸۷.....	۸-۲-۶- کافر .....
۸۸.....	۹-۲-۶- کاهل .....
۸۸.....	۱۰-۲-۶- متکبر و خودبین .....
۸۹.....	۱۱-۲-۶- مکار .....
۹۰.....	۱۲-۲-۶- نادان .....

فصل هفتم: مجاب‌های نفس

۹۲.....	۱-۷- نمونه‌ای از حجب نورانی .....
۹۲.....	۱-۱-۷- جمال بی حد خداوند .....
۹۳.....	۲-۱-۷- صبر .....
۹۴.....	۳-۱-۷- عبادت و نماز .....
۹۵.....	۴-۱-۷- عقل .....
۹۶.....	۵-۱-۷- علم و معرفت .....
۹۷.....	۶-۱-۷- قرآن .....
۹۷.....	۲-۷- نمونه‌هایی از حجب ظلمانی .....
۹۸.....	۱-۲-۷- نفس پرستی .....
۱۱۰.....	۲-۲-۷- بخل .....
۱۱۲.....	۳-۲-۷- پرخوری .....
۱۱۷.....	۴-۲-۷- تاخیر امور .....
۱۱۹.....	۵-۲-۷- تقلید .....
۱۲۰.....	۶-۲-۷- تکبر .....

۱۲۷	۷-۲-۷- تمسخر
۱۳۱	۹-۲-۷- حسد
۱۴۱	۱۰-۲-۷- خشم
۱۴۳	۱۱-۲-۷- دروغ
۱۴۴	۱۲-۲-۷- رازگویی
۱۴۵	۱۳-۲-۷- ریا
۱۴۶	۱۴-۲-۷- ستم
۱۴۸	۱۵-۲-۷- شراب
۱۴۹	۱۶-۲-۷- شهوت
۱۵۶	۱۷-۲-۷- طمع
۱۶۰	۱۸-۲-۷- غیبت
۱۶۱	۱۹-۲-۷- فریب
۱۶۷	۲۰-۲-۷- کینه
۱۶۹	۲۱-۲-۷- لاف زنی
۱۷۰	۲۲-۲-۷- منت بر گدا

فصل هشتم: نتیجه‌گیری

۱۷۴	نتیجه‌گیری
۱۸۰	منابع

فصل اول

مقدمه

۱-۱- در آمد

شک نیست که اصل آدمی جان است و جان جوهری علویست و مابقی انسان استخوان و ریشه‌ای بیش نیست. جایگاه واقعی وی نه این توده‌ی خاک که جهان پاک است و او در این قفس تن و دنیای دون زندانی است، لیکن این مرغ باغ ملکوت، آنچنان سرگرم دانه و دام گشته که مقصد و مقصود خویش را از یاد برده و به فراموشی سپرده است. مایه این نسیان البته نه تنها تعلق خاطر به اموال دنیایی و امیال نفسانی است بلکه غرق شدن در عبادت و فراموش کردن معبود نیز می‌باشد.

لذا در این تحقیق سعی بر این بوده است تا حجاب‌های نفس را از دیدگاه مولانا در مثنوی معنوی به عنوان یکی از منابع عرفانی دست اول که مطالب آن نیز عمدتاً عرفانی است مورد بررسی قرار دهیم.

۱-۲- بیان مسئله

هدف اصلی عرفان «معرفه الله» است که معرفت همه چیز است. عارف فقط خدا را می‌خواهد و هیچ چیز را بر معرفت حق ترجیح نمی‌دهد. همه چیز در پرتو معرفه الله و از وجهه توحیدی باید شناخته شود و این معرفت، معرفت حضوری و شهودی است، و از طریق تهذیب نفس و تصفیه‌ی دل حاصل می‌شود. عارف می‌خواهد با تمام وجودش حرکت کند و به کنه حقیقت هستی برسد و در این راه حجاب‌هایی است که دیده‌ی بنده بدان از جمال حضرت عزت‌موجب و ممنوع است و آن جملگی عوالم مختلف دنیا و آخرت است.

سعی بر این بوده است که حجاب‌های نفس را به عنوان موانعی که در طریق وصل مطرح است، دیدگاه مولانا در مثنوی معنوی مورد بررسی قرار دهیم.

۱-۳- هدفهای تحقیق

- ۱- بررسی کلمه حجاب و نفس در لغت
- ۲- بررسی کلمه حجاب و نفس در قرآن و نهج البلاغه
- ۳- بررسی کلمه حجاب و نفس در اصطلاح صوفیه و فلاسفه
- ۴- بررسی زندگینامه، احوال و آثار مولانا
- ۵- بررسی تشبیهات و صفاتی که مولانا در زمینه نفس در مثنوی به کار برده است.

۶- بررسی انواع حجابهای نفس از دیدگاه مولانا در مثنوی معنوی

۴-۱- ضرورت انجام تحقیق

شناساندن و معرفی حجابهای نفس در مثنوی مولانا به عنوان کتابی مهم در عرصه عرفان، آن چنان که شایسته آن هست هنوز بررسی نشده است و آنچه تاکنون بررسی و تحقیق شده است نشان می‌دهد تحقیق و کتاب مستقلی با موضوع حجابهای نفس در زمینه مثنوی مولانا چاپ و منتشر نشده است.

۵-۱- طیف استفاده کنندگان از نتایج تحقیق

کلیه‌ی پژوهشگران - استادان - دانشجویان همه‌ی رشته‌ها و علاقه‌مندان به عرفان، اخلاق و مولانا و هم چنین مراکز علمی و فرهنگی - کتابخانه‌ها و دانشگاه‌ها و ...

۶-۱- سوالات یا فرضیه‌های تحقیق

- ۱- حجاب و نفس در لغت انواع مختلفی دارد؟
- ۲- دیدگاه قرآن و نهج‌البلاغه نسبت به حجاب و نفس چیست؟
- ۳- دیدگاه عرفا و صوفیان نسبت به حجاب و نفس چیست؟
- ۴- مولانا در مورد نفس چه صفات و تشبیهاتی به کار برده است؟
- ۵- انواع حجاب‌های نفس از دیدگاه مولانا چیست؟

۷-۱- پیشینه‌ی تحقیق

از دیرباز تاکنون درباره مثنوی مولانا که از ارکان ادب فارسی است سخن‌ها گفته و نگاشته شده است و در مورد آن تحقیقات و پژوهشهای گسترده و دامنه داری انجام گرفته است، اما موضوعاتی هم بوده است که درباره‌شان تحقیق مستقل انجام نگشته و اگر هم کاری شده یا به صورت جسته و گریخته بوده و یا مطالب در کتب مختلف و متعدد پراکنده است. تا آنجا که اینجانب اطلاع دارد در این خصوص در مثنوی تحقیق نشده اما در سایر متون از جمله مثنویهای عطار و ... کاری با همین مضمون انجام شده است.

پایان‌نامه کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی با موضوع حجابهای نفس در مثنوی‌های عطار نیشابوری (الهی‌نامه، مصیبت‌نامه، منطق‌الطیر، اسرارنامه) پژوهش و تحقیق از جناب آقای حمیدرضا نقی پور از دانشگاه شهید بهشتی، زمستان ۷۹.

نگارنده به بررسی کلمه حجاب و نفس از زاویه‌های مختلف می‌پردازد: لغت‌شناسی، قرآن، حدیث، فلاسفه، صوفیان و آنگاه به این مسئله می‌پردازد که عطار کیست و مقام عرفانی او چیست و آثار عطار را به صورت اجمال تعریف می‌کند و آنگاه به معرفی حجاب‌های نفس و شواهد مثال در مثنوی‌های عطار می‌پردازد. گرچه هیچ تحقیق را نمی‌توان کامل دانست و جای کار و پژوهش دارد. اما این ایده خوبی دانسته شد که این موضوع که از موضوعات مهم عرفانی است در مثنوی مولانا هم مورد بررسی قرار گیرد.

۱-۸- روش اجرای تحقیق

شیوه تحقیق این پایان‌نامه روش توصیفی-تحلیلی است که از روش‌های معمولی در تحقیقات ادبی به شمار می‌آید. این شیوه براساس فن تحلیل محتوا و بر مبنای سند کاوی طبق منابع کتابخانه‌ای انجام گرفته است.

نگارنده در این پژوهش از منابع فیش‌برداری کرده و سپس به بررسی، طبقه‌بندی و مقایسه آنها پرداخته و نتایج فراهم آمده پس از تجزیه و تحلیل و نقد منابع و یادداشت‌ها، ثبت شده است.

فصل دوم

حجاب و نَفَس در لغت

۲-۱- حجاب در لغت

دکتر محمد معین در فرهنگ خویش تمامی معانی حجاب را آورده و لفظاً یا اصطلاحاً به شرح آن پرداخته است:

«۱- پرده، ستر، ۲- نقابی که زنان چهره‌ی خود را بدان پوشانند، روبند، نقاب، ۳- چادری که زنان سرتاپای خود را بدان پوشانند، ۴- غشاء، ۵- کدورت دل، زنگار دل، هوای نفسانی، علاقه دنیا، ۶- هر یک از صور و اسباب مانع تجلی و افاضات الهی، ۷- واسطه میان حق و خلق». (معین)

در کتاب «فرهنگ کنایات سخن» حجاب را این چنین معنی کرده‌اند:

هر آنچه سالک را از رسیدن به حق باز دارد:

میان عاشق و معشوق هیچ حائل نیست
تو خود حجاب خودی حافظ از میان برخیز
مانع، بازدارنده، حایل:

دل و دنیا حجاب همت ماست

هر دو در پای دلبر اندازیم

دهخدا در لغت‌نامه خویش به اقوال بسیاری از لغت‌نامه نویسان درباره معنی حجاب اشاره کرده است: «حجاب: در پرده کردن (منتهی الارب) بازداشتن از درآمد منتهی الارب، کل ماستر مطلوبک عنک (تعریفات) دهخدا وی سپس به ذکر مثالهای برای حجاب در مفهوم عرفانی آن می‌پردازد:

هر دو در پای دلبر اندازیم	دین و دنیا حجاب همت ماست
«خاقانی»	
ورنه روی تو در برابر ماست	ما در این ره حجاب خویشتینیم
«عطار»	
مرگ را بگزین و بر در آن حجاب	بی حجابت باید آن ای ذولباب
«مولوی»	

اما آنچه از معنای حجاب در این پایان‌نامه مورد نظر ماست، آنچه که حائل میان طالب و مطلوب است:

میان ما به جز این پیرهن نخواهد بود

وگر حجاب شود تا به دامنش بدرم

۲-۲- انواع حجاب

حجاب را انواعی است و صاحب‌نظران از دیدگاه‌های مختلف انواعی برای آن قایل شده‌اند، اولین دیدگاه: حجاب را به نورانی، ظلمانی تقسیم کرده‌اند که در تمام لغتنامه‌ها تقریباً با آن روبرو می‌شویم. در لغتنامه‌ی دهخدا به نقل از شرفنامه منیری حجاب ظلمانی را این چنین معنی کرده است: شب، و در اصطلاح سالکان: چنانکه بطون و قهر و جلال و نیز جمله‌ی صفات ذمیمه. (آندراج)، حجاب نورانی: «[ح ب] (ا مرکب) ظهور. ۱۱ لطف. جمال. و جمله‌ی صفات حمیده. (آندراج)».

عين القضاة می‌گوید: «... این حجابها بعضی ظلمانی و بعضی نورانی باشد. ظلمانی چون شهوت و غضب و حقد و حسد و بخل و کبر و حب مال و جاه و ریا و حرص و غفلت الی سایر اخلاق مذمومه، حجابهای نورانی چون نماز و صدقه و روزه و تسبیح و انکار الی سایر اخلاق حمیده.» (عين القضاة، ۱۰۲)

این تقسیم‌بندی برگرفته از احادیث قدسی و نبوی است.

عده‌ای دیگر حجاب را با استناد به قرآن و حدیث به رینی و غینی تقسیم می‌کنند.

هجویری در تعریف این دو حجاب می‌نویسد: «غین حجابی باشد بردل که به استغفار برخیزد و آن بر دو گونه باشد یکی خفیف و یکی غلیظ. غلیظ آن بود که مر، اهل غفلت را باشد و کبایر را، خفیف مر همه خلق را از نبی و ولی لقلوله عم انه لیغان علی قلبی و انی لاستغفرالله فی کل یوم مائة مره»، «الرین، حجابی بود بردل که کشف آن جز به ایمان نبود و آن حجاب کفر و ضلالت است. لقلوله تعالی کلابل ران علی قلوبهم ما کانوا یکسبون، و گروهی گفتند که رین آن بود که زوال خود ممکن نشود به هیچ صفت که دل کافر اسلام پذیر نباشد.» (هجویری، ۵۰۶)

در تعریفات دربارهی این دو واژه آمده است: «الغین به مفهوم زنگار و کدورت، حجابی است رقیق که با تصفیه به نور تجلی برای بقای ایمان زایل شود. مقابل آن رین است به مفهوم حجاب ستبری که حایل میان قلب و ایمان است، غین ذهول و غفلت از شهود و احتجاب از او همراه با دوستی و اعتقاد است.» (جرجانی، ۱۲۲)

«الرآن: حجاب و حایل میان قلب و عالم قدس، ران به سبب استیلای حالات نفسانی و رسوخ ظلمات جسمانی در قلب حاصل می‌شود به گونه‌ای که قلب به کلی از انوار ربوبی محجوب می‌گردد.» (جرجانی، ۸۰)

اما عموماً انواع حجاب به شرح زیر است:

۲-۲-۱- حجاب نفس

«حجاب النفس الشهوات و اللذات». (تهانوی، ۲۷۰)

«حجاب نفس - مراد جهالت و نادانی است «کلا انهم عن ربهم یومئذ لمحجوبون». (سجادی، ۲۳۲)

۲-۲-۲- حجاب عقل

«هر که را مناظره بر غیر حق و غفلت حق شد لاجرم از رسیدن به دل محروم شد و هر که را وقوف با معانی معتدله باشد از کمال عقل دور باشد چه کمال عقل آن است که دیده در ذات و صفات خدا دار. «نه آنکه مطلع معانی معتدله باشد». (تهانوی، ۲۷۶)

۲-۲-۳- حجاب سر

«و حجاب السر الوقوف مع الاسرار، اگر سالک را اسرار آفرینش و حکمت وجود همه چیز مکشوف گردد این را کشف الهی می گویند، پس اگر هم در این بماند و این را مقصد اصلی پندارد حجاب راه وی گشت. باید که قدم پیش تر نهد». (تهانوی، ۲۷۶)

۲-۲-۴- حجاب روح

«و حجاب الروح مکاشفه و این را کشف روحانی گویند و در این مقام حجاب زمان و مکان و جهت برخیزد، زمان ماضی و مستقبل یکی گردد و بیشتر کرامات در این مقام پیدا گردد. پس سالک باید که در این مقام بسنده نکند که همه حجاب روح است». (تهانوی، ۲۷)

۲-۲-۵- حجاب خفی

«و حجاب الخفی العظمه و الکبریا، و این مقام مقام کشف صفاتی است پس باید که از این هم قدم پیش تر نهد تا به مقام تجلی ذات و نور حقیقی رسد». (تهانوی، ۲۷)

دکتر سجادی حجاب را ۷ قسم بیان می کند:

- ۱- عقل: او را بر شغل دنیا و تدبیر معاش داشت تا از حق بازماند.
- ۲- علم: او را در میدان مباهات کشید، با اقران خویش تا در وهدوی تفاخر و تکاثر بماند.